

Ratko Ivanušec

Crkva sv. Martina u Martinu kod Našica

Ratko Ivanušec
Ministarstvo kulture i medija RH
Uprava za zaštitu kulturne baštine
Konzervatorski odjel u Slavonskom Brodu
HR – 35000 Slavonski Brod, A. Starčevića 43

UDK: [726:272].025.3/4(497.543Našice)(091)
Izvorni znanstveni rad/Scientific Paper
Primljen/Received: 31. 3. 2021.

Ključne riječi: templari, Martin, crkva Sv. Martina, posjed Sv. Martin Našice, pregradnja, sakrarij, templarski grb u obliku štita
Keywords: Knights Templar, Martin, church of St Martin, St Martin Našice estate, reconstruction, sacrum, shield-shaped Templar coat of arms

U radu se donose neke nove spoznaje o graditeljskoj slojevitosti arhitektonskog sklopa templarske crkve sv. Martina u Martinu nedaleko od Našica na temelju analize tlocrta, građevne strukture zidova i arhitektonskih elemenata. Manja romanička templarska crkva podignuta je u prvoj polovini 13. stoljeća i vjerojatno pregrađena u drugoj polovini 13. stoljeća ili kasnije, krajem 13. ili početkom 14. stoljeća. U sklopu te obnove manjoj romaničkoj jednobrodnoj crkvi prigraden je na zapadnoj strani zvonik koji se spominje još 1660. godine. Barokna obnova templarske crkve izvedena je u 18. stoljeću kada je na zapadnoj strani uklonjen zvonik i crkva je tada dobila baroknu kompoziciju pročelja. Posljednja cjelovita obnova crkve uslijedila je 1977. godine, kada je na zapadnom pročelju crkve pronađen templarski grb u obliku štita.

UVOD

Crkva sv. Martina u Martinu pojedinačno je zaštićeno registrirano kulturno dobro koje je upisano u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, Listu zaštićenih kulturnih dobara pod rednim brojem Z-1654. Crkva se danas koristi kao grobljanska kapela naselja Martin.

U sklopu zaštitnih radova hitne sanacije krovništva apside templarske crkve sv. Martina 2010. godine na inicijativu autora provedeno je arhitektonsko snimanje crkve, prilikom čega je istovremeno obavljen i detaljniji pregled građevne strukture zidova crkve i bačvastog svoda apside. Na perimetralnim zidovima crkve tada su uočeni određeni zahvati pregradnje arhitektonskog sklopa romaničke crkve koji se i danas mogu iščitavati na pojedinim dijelovima zidova, bez obzira na posljednju obnovu pročelja. Na određene pregradnje izvornoga romaničkog korpusa crkve ukazuje nam djelomično i fotodokumentacija zaštitnih ra-

dova posljednje cjelovite obnove crkve iz 1977. godine.¹ Za analizu pregradnje arhitektonskog sklopa crkve posebno su dragocjene pojedine fotografije iz privatne fototeke prof. Drage Majera iz Našica koji je 1977. godine fotografirao crkvu u tijeku radova obnove.²

Na tim fotografijama vidljivi su određeni zahvati barokne pregradnje zapadnog pročelja crkve, ali i neke ranije intervencije koje ukazuju na pregradnju templarske crkve u razdoblju srednjeg vijeka. U toj posljednjoj obnovi sa zidova crkve uklonjena je pročeljna barokna žbuka. Faktura zidova obrađena je tada na način zatvaranja fuga cementno-vapnenom žbukom.

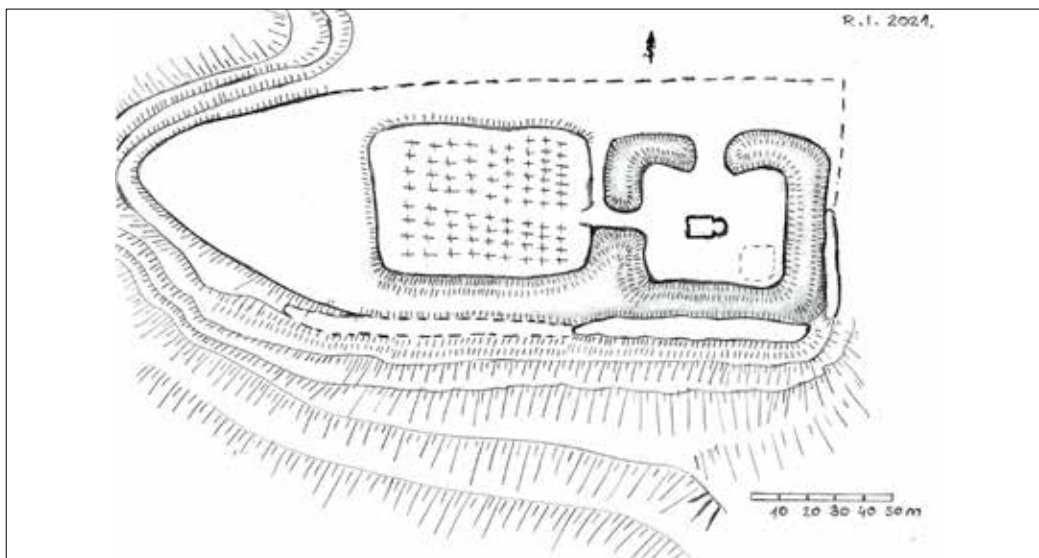
Crkva sv. Martina u Martinu stradala je u ratnoj agresiji 1991. godine prilikom granatiranja iz vojarne JNA, kada je pogođena apside i jugozapadni ugao broda crkve. Ubrzo nakon toga uslijedile su obnova i sanacija oštećenja perimetralnih zidova crkve uzrokovanih ratnim djelovanjem.

PROSTORNA DISPOZICIJA

Crkva sv. Martina smjestila se uz magistralnu cestu Našice – Donja Motičina, zapadno od naselja Gornji i Donji Martin u Osječko-baranjskoj županiji. Crkva je izgrađena na južnom rubu poveće visoravni, ispred koje se na južnu stranu odvaja lokalna cesta za naselje Seonu. S platoa crkve za lijepog vremena, na horizontu u smjeru juga, mogu se vidjeti ostatci ulazne branič-kule utvrde Bedemgrad na brdu Krndiji. Posebno je atraktivna istočna vizura na grad Našice i sakralni kompleks franjevačkog samostana i crkve sv. Antuna Padovanskog koji je udaljen oko 2,7 km zračne linije od lokacije crkve. Templarska crkva podignuta je na gradištu koje se prema konfiguraciji današnjeg terena vjerojatno sastojalo od dviju cjelina. Istočni plato na kojem je smještena crkva kvadratičnog je tlocrta veličine 48

1 Dosje kulturnog dobra br. 59, Odjel dokumentacije MKMRH – AKOS.

2 Ovom prilikom zahvaljujem prof. Dragi Majeru na ustupljenim fotografijama iz njegove privatne fototeke za pisanje ovog rada.

1 Martin, crkva sv. Martina, situacijska skica (crtež: R. Ivanušec, 2021.)
Martin, church of St Martin, site plan sketch (drawing: R. Ivanušec, 2021)

2 Martin, crkva sv. Martina, pogled na gradište i crkvu s jugoistoka – postojeće stanje (foto: R. Ivanušec, 2021.)

Martin, church of St Martin, southeast view of the hillfort and church – present condition (photo: R. Ivanušec, 2021)

3 Martin, crkva sv. Martina, pogled sa sjeveroistoka na gradište s obrambenim jarkom (foto: R. Ivanušec, 2021.)

Martin, church of St Martin, northeast view of the hillfort with defensive ditch (photo: R. Ivanušec, 2021)

x 45 m. Plato je okružen s tri strane dubokim obrambenim jarkom (pri dnu širine 3 m, a u gornjem dijelu 8–10 m). Visina obrambenog jarka iznosi 5–6 m. Zapadno od crkve, odvojen obrambenim jarkom, poveći je plato duljine 75 m na kojemu se danas nalazi groblje naselja Donji i Gornji Martin. S južne i djelomično sa zapadne strane dviju prostornih cjelina nalazi se djelomično sačuvani obrambeni bedem. Na istočnoj strani bedem je debljine 3–4 m, a na južnoj strani debljine 7–8 m. Južni bedem uklonjen je kasnije formiranjem groblja. Prostorna cjelina na kojoj se danas nalazi crkva sv. Martina s grobljem naselja Martin sužava se u obliku stranice štita, na nekih stotinjak metara, u pravcu zapad – sjeverozapad. Južno od crkve nalazi se brdo Grbavica kojim je prema predaji prolazila rimska cesta prema Požeškoj dolini. Smještaj crkve u blizini srednjovjekovnih prometnih pravaca, njezin položaj uz južni rub visoravni, zatim ostatci obrambenog opkopa ukazuju na geostratešku lokaciju na kojoj je izgrađena crkva. Sama

lokacija s gradištem vjerojatno je predstavljala svojevrsnu kontrolnu točku s koje se mogla vršiti zaštita ljudi, odnosno hodočasnika, kao i kontrola trgovine i to iz pravca sjevera i sjeveroistoka prema zapadu, zatim prema jugu i utvrdi Bedemgrad te dalje prema Požeškoj kotlini. Na ovu pretpostavku upućuju mnogobrojni nalazi kasnosrednjovjekovne keramike na oranicama sjeverno i sjeveroistočno od gradišta i crkve sv. Martina.³ Kasnosrednjovjekovna keramika, kao i antički nalazi, otkriveni su i jugoistočno i istočno od gradišta na brežuljkastom prostoru antičkog i srednjovjekovnog lokaliteta „Baštine“. Južno od gradišta, oko potoka Vrela te dalje na lokalitetima Bare i Grbavica I-IV pronađeni su ostatci ruralnih objekata selišta, što nam ukazuje na napučenost tog prostora ljudima u razdoblju 13. – 16. stoljeća⁴ (sl. 1-3).

POVIJESNI PODATCI

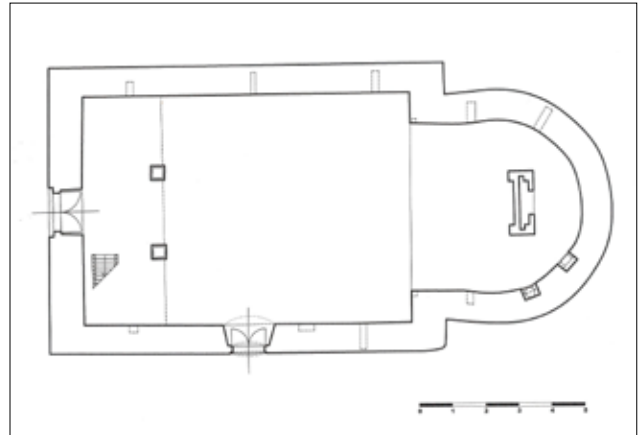
Povijesne podatke iz razdoblja srednjeg vijeka o templarskoj crkvi sv. Martina u Martinu kod Našica pronalazimo

3 TKALČEC, TATJANA, 2012., 126.

4 MINICHREITER, KORNELIJA; MARKOVIĆ, ZORKO, 2004., 51 – 60.

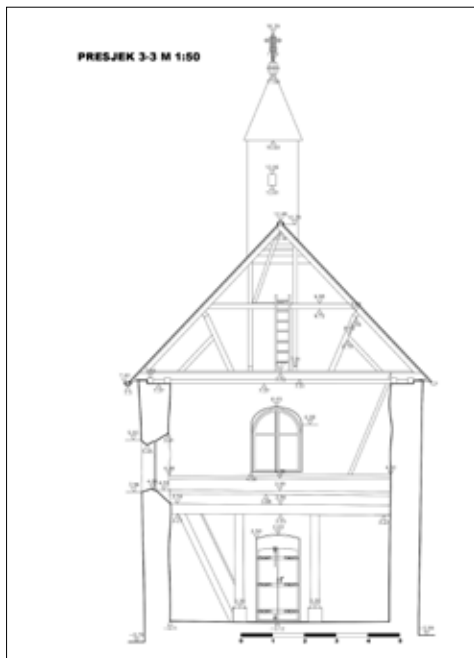

5 Martin, crkva sv. Martina, pogled s jugozapada (foto: R. Ivanušec, 2013.)
Martin, church of St Martin, southwest view (photo: R. Ivanušec, 2013)

6 Martin, crkva sv. Martina, tlocrt u visini prizemlja – postojeće stanje (crtež: D. Zahirović)

Martin, church of St Martin, ground floor plan – present condition (drawing: D. Zahirović)

7 Poprečni presjek – pogled prema zapadu (crtež: D. Zahirović)
Cross section – west view (drawing: D. Zahirović)

8 Poprečni presjek – pogled prema istoku (crtež: D. Zahirović)
Cross section – east view (drawing: D. Zahirović)

Potkraj 15. stoljeća ivanovački posjed Sv. Martin Našički dio je ivanovačkog vlastelinstva Krassó (Karaševó) te ga zajedno s njime na ime zaloge preuzima Andrija Bota od Bajne.¹⁵ Iz razdoblja turske nazočnosti nešto više o samoj crkvi saznajemo iz kanonske vizitacije o. Petra Nikolića iz 1660. godine. U svom opisu on navodi da se nedaleko od Našica nalazi jedna čitava crkva s tornjem, zove se Martin imenom sv. Martina. U njoj se služi misa, a za Martinje se daje i oprost. Svećenik se šalje iz samostana (...est etiam ibi parum distans una ecclesia integra cum sua turri et cooperta, vocatur Martinum s. Martini nomine dicta ecclesia, (in qua) celebratur saepissime, est indulgenta in festo. S. Martini; ex conventu mittitur sacerdos...¹⁶ Crkva je, kao i našički samo-

15 MNL OL DF (16. 03. 2021.).

16 FERMEŃŽIN, EUSEBIUS, 1892., 43.

stan, stradala potkraj 17. stoljeća od strane Turaka, nakon čega je uslijedila njezina obnova u 18. stoljeću. Arhidakon Juraj Dumbović 1730. godine opisuje da je crkva pokrivena i osposobljena za služenje vjerskog obreda. U unutrašnjosti crkve tada je postavljen i barokni oltar s oltarnom palom sv. Martina.¹⁷

ANALIZA CRKVE

Crkva sv. Martina u Martinu jednobrodna je sakralna građevina zaključena polukružnom apsidom koja prema brodu crkve neznatno prelazi u potkovasti oblik.¹⁸ Vanjska duljina crkve je 16,96 m, a širina 8,58 m. Crkva se ističe svojim proporcijama i visinom zidova od 7,37 m. Debljina zidova je

17 CVEKAN, PAŠKAL, 1981., 125-127.

18 GOSS, VLADIMIR PETER, 2012., 107-108.

9 Martin, crkva sv. Martina, sjeverni zid broda crkve – zid od priklesanog kamena u horizontalnim redovima (13. st.) do visine 5,20 m (foto: R. Ivanušec, 2021.)

Martin, church of St Martin, northern nave wall – veneer stone wall arranged in horizontal rows (13th ct.) up to 5.2 m in height (photo: R. Ivanušec, 2021.)

nejednaka. Zapadni zid broda crkve i zid apside debljine su 105–107 cm, u odnosu na bočne zidove broda crkve koji su nešto tanji i debljine su 85–90 cm. Temeljna stopa zidana je od masivnog kamenja i neznatno je istaknuta u odnosu na zidove. Visina temeljne stope je 150 cm.¹⁹ Apsida je presvođena bačvastim svodom, a brod crkve tabulatom. Krovnište je dvoslivno i pokriveno biber crijepom. Iznad zapadnog pročelja nalazi se drveni tornjić pokriven piramidalnom kapom s pokrovom od lima (sl. 5-8).

U pogledu strukturnih odrednica, crkva je zidana priklesanim i lomljenim kamenom koji je nabavljen iz okolnog prostora oko naselja Martin, iz naselja Gradac i Šumeđe. Od kamena korišteni su vapnenac, pješčenjak i laporasti kamen. Postojeći izgled pročelja crkva je poprimila u obnovi 1977. godine kada je s pročelja crkve uklonjena barokna pročeljna žbuka. Na perimetralnim zidovima tada su se mogli uočiti različiti načini zidanja romaničke crkve, iz čega se mogu prepoznati i određeni zahvati pregradnje izvornoga arhitektonskog korpusa romaničke crkve. Analizom fature zidova uočavaju se dva načina zidanja.

Romanička crkva je zidana priklesanim kamenom kvadratnog i pravokutnog oblika i klesancima od kamena pješčenjaka pozicioniranim na uglovima crkve. Karakteristika ovog načina zidanja jest nizanje komada priklesanog kamena u horizontalnim redovima, gotovo jednake visine redova. Zidanje priklesanim komadima kamena karakteristika je sakralnih objekata iz razdoblja druge polovine 13. – 14. stoljeća.²⁰ Na prostoru središnje i zapadne Slavonije izdvajaju se tri crkve romaničko-ranogotičkog ili prijelaznog stila koje su zidane na taj način (crkva sv. Mihovila u Ratkoviću, crkva sv. Stjepana u Opatovcu i crkva sv. Luke u Srednjem Lipovcu). Posebno se izdvaja ziđe koje je otkriveno arheološkim iskapanjima u sklopu postupka registracije lokaliteta crkve sv. Stjepana u Opatovcu neda-

10 Martin, crkva sv. Martina, zapadno pročelje – postojeće stanje (foto: R. Ivanušec, 2021.)

Martin, church of St Martin, west façade – present condition (photo: R. Ivanušec, 2021)

leko od Cernika. Ostatci zapadnog zida te crkve zidani su izrazito kvalitetno priklesanim kamenom različite visine koji je slagan u horizontalne redove.²¹

Na crkvi sv. Martina romanički način zidanja priklesanim kamenom, u horizontalnim redovima, prisutan je na sjevernom zidu do visine oko 5,20 m, na južnom zidu broda crkve te na apsidi, otprilike do visine tjemena prozora (sl. 9).

Drugi način zidanja prisutan je u gornjoj zoni perimetralnih zidova broda crkve i apside te na zabatu zapadnog pročelja. Može se istaknuti da se radi o strukturi, odnosno vrsti ziđa kakvo susrećemo kroz čitavo razdoblje gotike. Karakteristika ovog načina zidanja jest da se kao građevinski materijal koristi lomljeni kamen manje veličine, oko kojega se prostor ispunjava sitnim kamenom.

Grafička analiza tlocrta na način srednjovjekovnog projektiranja, kao i analiza strukturnih odrednica, vrste materijala i načina zidanja ukazuju na zahvat pregradnje izvornoga romaničkog korpusa crkve. Tlocrt manje romaničke crkve izvorno je bio komponiran u romaničkom omjeru 1:2, što predstavlja omjer unutrašnje širine broda prema unutrašnjoj duljini crkve. Konstrukcija tlocrta bila je određena geometrijskom shemom kvadrangulacije s dva kvadrata veličine stranica 6,85 m.

19 MINICHREITER, KORNELIJA, 1972., MKMRH – AKOS.

20 HORVAT, ZORISLAV, 2003., 39.

21 IVANUŠEC, RATKO; SELETKOVIĆ, PETAR, 2020., MKMRH – AKOSB.

11 Martin, crkva sv. Martina, zapadno pročelje nakon uklanjanja barokne pročeljne žbuke u obnovi crkve 1977. (foto: D. Majer, 1977.)

Martin, church of St Martin, west façade after the removal of Baroque façade plaster during the 1977 church restoration (photo: D. Majer, 1977)

Zapadno pročelje

O problematici pregradnje zapadnog pročelja romaničke templarske crkve pisala je u svom doktorskom radu Iva Papić,²² navodeći kao podlogu shematski crtež iz 1924. godine koji donosi u svom radu Lelja Dobronić,²³ na kojem je prikazano stanje zapadnog pročelja iz prve polovine 20. stoljeća. Stvarno stanje barokne pregradnje zapadnog zida broda romaničke templarske crkve može se iščitati na fotografijama pročelja nakon uklanjanja barokne pročeljne žbuke. U sklopu radova obnove pročelja 1977. godine na poziciji barokno oblikovanog prozora pronađen je polukružni otvor izrazite svijetle širine i visine 163 x 215 cm. S obzirom na svoju poziciju na zapadnom zidu i njegovu svijetlu širinu i visinu, može se ustvrditi da se ne radi o izvorno romaničkom prozoru, već o mogućem ulaznom otvoru kojim se iz dograđenog korpusa zvonika ili tornja ulazilo u prostor crkve. Zvonik koji spominje 1660. godine o. Petar Nikolić u svojoj kanonskoj vizitaciji vjerojatno je imao svod u prizemlju. Na to upućuju znakovita ulegnuća zapadnog zida lijevo i desno od portala, koja su postala vidljiva nakon uklanjanja baroknih zidnih ispuna od opeka i lomljenog kamena, a kojima se težilo izravnati fakturu zapadnog zida u baroknoj obnovi pročelja. Na zapadnu prigradnju zvonika na arhitektonski korpus cr-

22 PAPIĆ, IVA, 2019., 167-183; 339-342.

23 DOBRONIĆ, LELJA, 1984., 119.

12 Martin, crkva sv. Martina, barokni prozor formiran na poziciji nekadašnjega ulaznog otvora na zapadnom pročelju crkve – stanje prije obnove crkve 1977. (foto: D. Majer 1977.)

Martin, church of St Martin, Baroque window which replaced the former entrance opening on the west façade – condition before the 1977 church restoration (photo: D. Majer, 1977)

kve upućuju i blago istaknute nepravilne površine lica zida u širini 100–150 cm koje se pružaju u visinu, do početka zabata zapadnog pročelja, kao i graditeljske spojne bočne reške koje se naziru na sjeverozapadnom i jugozapadnom uglu crkve (sl. 10).

Na fotografiji iz 1977. godine nakon uklanjanja barokne pročeljne žbuke može se vidjeti obim zahvata barokne obnove na zapadnom pročelju crkve. Nakon uklanjanja korpusa zvonika između tjemena lunete portala izveden je okapni vijenac od opeka koji je uklonjen prilikom posljednje obnove pročelja. Za izravnavanje fakture zida i za izvedbu užega segmentnog zaključenog prozora koristili su se usitnjeni lomljeni kamen i opeka (sl. 11-13).

Svakako jedan od najvažnijih nalaza obnove templarske crkve sv. Martina 1977. godine jest otkriće templarskog grba u obliku klinastoga gotičkog štita. Grb je otkriven u parapetu segmentno zaključenoga baroknog prozora. Veličina grba je 58 x 58 cm i izrađen je od kamena pješčenjaka. Grb nije sačuvan u cjelovitom izvornom obliku, nedostaje mu gornji desni ugao. Kompozicija štita sastoji se od plastično naglašenoga velikog križa koji obrubljuje tanja konveksna rubna traka. U središnjem dijelu plastično naglašenog križa ukomponiran je manji križ unutar manjega klinastog štita. Oblikovanje grba ukazuje na to da se radi o tipu grba kakav susrećemo tijekom čitavog 13. stoljeća i koji se sastoji samo od štita, u odnosu na grbove iz 14. i

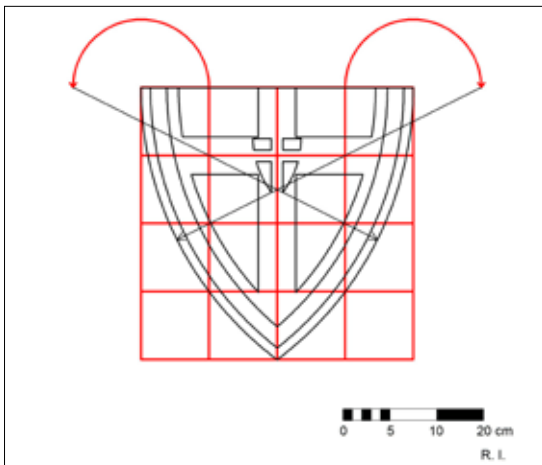
13 Martin, crkva sv. Martina, ulazni otvor veličine 163 x 215 cm na zapadnom pročelju crkve otkriven u obnovi crkve 1977. (foto: R. Ivanušec, 2010.)

Martin, church of St Martin, entrance opening (dimensions 163/215 cm) on the west façade, discovered during the 1977 church restoration (photo: R. Ivanušec, 2010)

14 Martin, crkva sv. Martina, templarski grb u obliku štita otkriven u obnovi crkve 1997. (foto: R. Ivanušec, 2010.)

Martin, church of St Martin, shield-shaped Templar coat of arms discovered during the 1997 church restoration (photo: R. Ivanušec, 2010)

15 Martin, crkva sv. Martina, grafička konstrukcija templarskog grba u obliku štita (crtež: R. Ivanušec, 2021.)

Martin, church of St Martin, graphic rendering of the shield-shaped Templar coat of arms (drawing: R. Ivanušec, 2021)

16 Martin, crkva sv. Martina, zapadni portal crkve – postojeće stanje (foto: R. Ivanušec, 2021.)

16. Martin, church of St Martin, west church portal – present condition (photo: R. Ivanušec, 2021)

15. stoljeća kada se motivi kompozicije proširuju i obogaćuju dodavanjem drugih atributa (kacige, nakita na kacigi, plašta i drugih motiva), ovisno o društvenim prilikama i umijeću kamenoklesara. Konstrukcija grba određena je u omjeru: $\text{š:v} = 1:1$ dijeljenjem stranice kvadrata na četiri dijela. Identičnu jednostavnu konstrukciju posjeduje gotički klinasti oblik štita s nadgrobne ploče Radoslava de Gare, sina Krestonje „de Gara“ iz župe Gora za koji se pretpostavlja da je s kraja 13. stoljeća.²⁴ Kao i kod templarskog grba, konstrukcija štita je jednostavna i izvedena je dije-

ljenjem kvadrata na četiri dijela. Ovakva jednostavnost odraz je novog načina promišljanja komponiranja sakralne arhitekture i razrade detalja koji uvode cistercitski graditelji, sa shemom s dva zarotirana kvadrata i čistim brojčanim odnosima koja traje kroz čitavo gotičko razdoblje sve do 16. stoljeća²⁵ (sl. 14, 15).

U podnožju zapadnog pročelja nalazi se portal romaničkih karakteristika s profilacijom „Wulst“.²⁶ S obzirom na zahvat pregradnje i kasniju baroknu obnovu crkve, portal se nije sačuvao u svom izvornom oblikovanju. Portalu

24 HORVAT, ZORISLAV, 1988., 41-45.

25 HORVAT, ZORISLAV; MIRNIK, IVAN, 1977., 155.

26 HORVAT, ANĐELA, 1984/85., 68-70; SZABO, ĐURO, 1914.

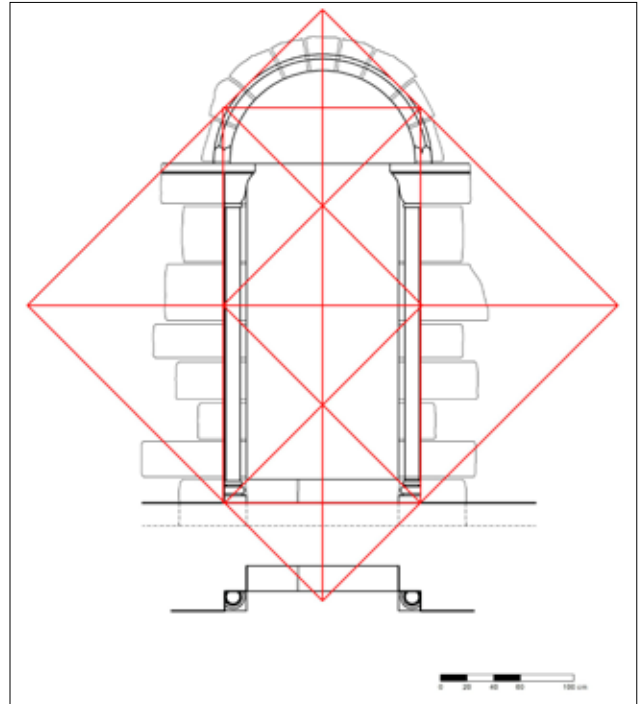

17. Križovljan kod Ludbrega, crkva sv. Križa, zapadni portal – postojeće stanje (foto: R. Ivanušec, 2011.)

Križovljan near Ludbreg, church of the Holy Cross, west portal – present condition (photo: R. Ivanušec, 2011)

nedostaju bočni 3/4 stupići od kojih su ostale samo baze, kao i kapiteli bočnih stupića. Nadalje, portalu nedostaje i polukružna kamena ploča koja je zamijenjena u baroknoj obnovi zidanom ispunom od opeka i usitnjenog lomljenog kamena. Prilikom te obnove visina svijetlog otvora portala je snižena. U komparaciji s drugim portalima 13. stoljeća, sličnu „Wulst“ profilaciju lunete portala posjeduje portal prijelaznog stila crkve sv. Križa u naselju Križovljan kraj Ludbrega. U odnosu na torusnu profilaciju portala crkve sv. Martina, kod ove profilacije osjeća se tendencija ka zašiljenosti, što je već odlika prijelaznog stila oko 1200. godine i prijelaza iz romanike u gotiku.²⁷ Profilaciju u obliku torusa posjeduje i portal crkve sv. Petra u naselju Koška u okolici Našica.

U oblikovanju zapadnog portala korišteni su neki uobičajeni brojčani omjeri 1:2 i 1:1, koji su prisutni u 13. stoljeću i početkom 14. stoljeća na nekim sakralnim objektima Požeške kotline. Na tim sakralnim objektima zamjetan je utjecaj graditelja cistercijske opatije u Kutjevu, koja je osnovana 1232. godine.²⁸ Na primjeru zapadnog portala crkve u Martinu upotrijebljen je primjerice omjer 1:2 (svijetla širina : svijetla visina) za određivanje svijetlog otvora

18. Martin, crkva sv. Martina, grafička konstrukcija zapadnog portala – rekonstrukcija (crtež: R. Ivanušec, 2021.)

Martin, church of St Martin, graphic rendering of the west portal – reconstruction (drawing: R. Ivanušec, 2021)

portala i lunete portala (visina : širina). Omjer 1:1 (visina : širina) korišten je i u oblikovanju baze stupića. Debljina stupića iznosila je 10,8 cm, što je 1/10 debljine zapadnog zida. Lijevo i desno od zapadnog portala na zidu se nalaze dva izduljena profilirana ulomka od kamena pješčenjaka duljine 73 cm. Kamene ulomci oblikovani su u svome donjem dijelu jednostavnom skošenom profilacijom. Prema svom oblikovanju i položaju na pročelju, vjerojatno je riječ o kamenim profiliranim ulomcima iz razdoblja srednjeg vijeka, koji su ugrađeni naknadno u zapadni zid crkve prilikom barokne obnove (sl. 16-18).

Južno pročelje

Iznad bočnog portala južno pročelje crkve rastvoreno je s dva prozora dubokih stranica koji su zaključeni polukružnim nadvojima. Samo oblikovanje prozora, njihova svijetla širina i visina, kao i gruba kamenoklesarska obrada nadvoja prozora i bočnih stranica ukazuju da su izvorno užji prozori prošireni, vjerojatno u baroknoj obnovi crkve (sl. 19).

U središnjoj osi južnog pročelja smješten je bočni ulaz u crkvu. Bočni južni portal jednostavno je zaključen segmentnim nadvojem. Visina svijetlog otvora je 170 cm, a širina 96 cm. Kamenoklesarska obrada kamenog okvira portala ukazuje na nižu razinu znanja i kamenoklesarskih vještina majstora klesara u odnosu na kvalitetniji kamenoklesarski rad koji je prisutan na očuvanim elementima romaničkoga zapadnog porta-

27 HORVAT, ANĐELA, 1975/76., 14.

28 HORVAT, ZORISLAV, 1989.,75.

19 Martin, crkva sv. Martina, prozor na južnom zidu broda crkve (foto: R. Ivanušec, 2021.)

Martin, church of St Martin, window on the southern nave wall (photo: R. Ivanušec, 2021)

20 Martin, crkva sv. Martina, južni bočni portal (foto: R. Ivanušec, 2021.)

Martin, church of St Martin, south lateral portal (photo: R. Ivanušec, 2021)

21 Urisana godina 15(?)5. na segmentnom nadvoju južnoga bočnog portala (foto: R. Ivanušec, 2021.)

Year 15(?)5 inscribed on the segmental intrados of the south lateral portal (photo: R. Ivanušec, 2021)

la. To je posebno uočljivo u gruboj, pomalo nezgrapnoj obradi rubne stupnjevane profilacije okvira južnoga bočnog portala. Pomalo nevješto klesanje upućuje na pretpostavku da je portal izveden znatno kasnije, možda početkom 16. stoljeća, na što ukazuju i danas slabo čitljive urisane godine 15(?)5. koje se naziru na lijevoj strani segmentnog nadvoja. I na nekim drugim srednjovjekovnim crkvama prijelaznog stila u središnjem dijelu Slavonije (crkva sv. Mihovila u Ratkovici,

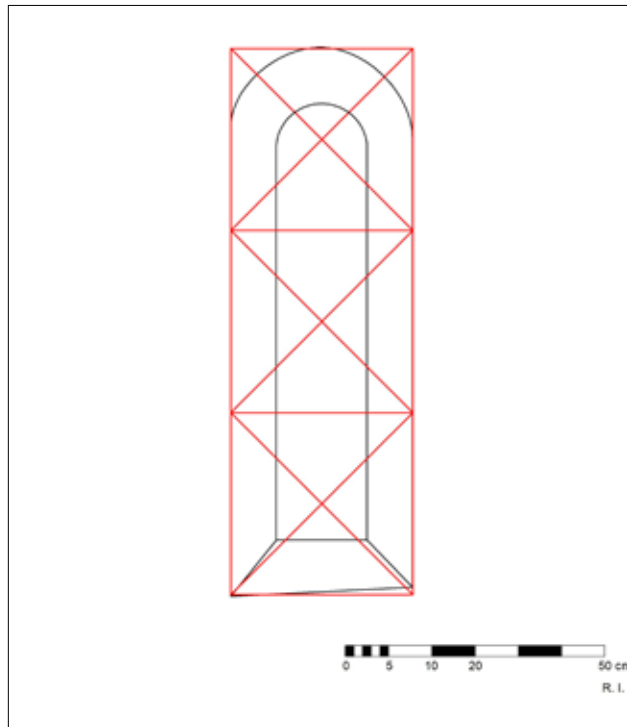
22 Martin, crkva sv. Martina, unutrašnjost crkve – bačvasti svod apside, crvena oznaka pete nekadašnjeg polukružnog luka (foto: R. Ivanušec, 2021.)

Martin, church of St Martin, interior – apse barrel vault, red marking of the springer of the former semi-circular arch (photo: R. Ivanušec, 2021)

23 Martin, crkva sv. Martina, jugoistočni prozor apside (foto: R. Ivanušec, 2021.)

Martin, church of St Martin, south-eastern apse window (photo: R. Ivanušec, 2021)

24 Martin, crkva sv. Martina, kvadrangulacija jugoistočnog prozora apside (crtež: R. Ivanušec, 2021.)

Martin, church of St Martin, quadrangulation of the south-eastern apse window (drawing: R. Ivanušec, 2021)

crkva sv. Luke u Srednjem Lipovcu) također pronalazimo urisane godine koje vjerojatno ukazuju na njihove kasnije obnove tijekom 16. i 17. stoljeća²⁹ (sl. 20, 21).

Apsida

Crkva je na istočnoj strani zaključena dubokom polukružnom apsidom. Vanjska duljina apside je 5,06 m. Neke pojedini detalji na dijelu istočnog zida broda crkve, ukazuju na to da je apside povišena istodobno s dogradnjom zvonika. Romanička crkva imala je izvorno nižu apsidu, na što upućuju i radijalno uzidani komadi priklesanog kamena na južnoj strani istočnog zida broda crkve. Njihov položaj u zidu ukazuje da je riječ o peti nekadašnjega nižeg polukružnog luka bačvastog svoda apside (sl. 22).

U pregradnji crkve duboka apside presvođena je tada novim bačvastim svodom koji je zidan srednjovjekovnim opekama formata 6-6,5 x 13 x 26 cm, 6-6,5 x 11-11,5 x 26 cm i 6-6,5 x 13,5 x 27 cm, kakve susrećemo na sakralnim objektima kontinentalnog dijela Hrvatske tijekom druge

25 Martin, crkva sv. Martina, sakrarij na jugoistočnoj strani apside (foto: R. Ivanušec, 2020.)

Martin, church of St Martin, sacrarium on the south-eastern side of the apse (photo: R. Ivanušec, 2020)

²⁹ Na tim crkvama urisane godine pronalazimo na portalima, spolijama, uglovnim klesancima pročelja. Pored urisanih godina na uglovnim klesancima pročelja pronalazimo i mnogobrojne i raznolike crteže animalističkih motiva. Tako je primjerice u tjemenu portala romaničko-ranogotičke crkve prijelaznog stila sv. Mihovila u Ratkoviću s kraja 13. i poč. 14. st. urisana 1585. godina. Zatim na obližnjoj crkvi sv. Luke u Srednjem Lipovcu s kraja 13. st., također prijelaznog stila, na jednom uglovnom klesancu pročelja urisana je godina 1611., a na ulomku dovratnika 1602.; IVANUŠEC, RATKO, 2009-2010., 132., 140.

polovine 13. stoljeća, poglavito nakon provale Mongola.³⁰ Omjer duljih stranica opeka određen je omjerom 1:2. Kod nekih formata opeka duljina opeka odgovara dvostrukoj širini opeka povećanoj za debljinu sudarnice od 2 cm.

³⁰ HORVAT, ZORISLAV, 1972., 14-16.

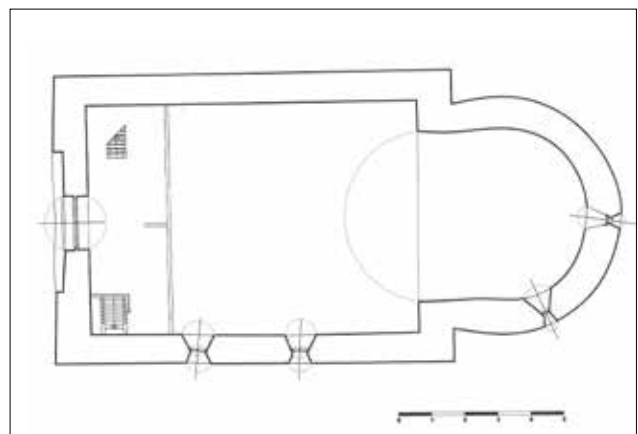
Istim formatima opeka zidana je ranogotička franjevačka crkva sv. Antuna Padovanskog u Našicama koja je građena u posljednjim desetljećima 13. stoljeća.³¹ Povišenje svetišta vidljivo je i s vanjske strane na fakturi zida apside. Dok je dio zida do otprilike visine tjemena prozora svetišta zidan priklesanim kamenom slaganim u horizontalnim redovima, gornji dio zida apside zidan je lomljenim kamenom različite veličine, što je samo jedan od dokaza kasnije pregradnje. Unutrašnjost apside je osvijetljena dvama uskim prozorima dubokih i gotovo okomitih skošenih špaleta. Prozor na jugoistočnoj strani svetišta zadržao je svoju izvornu veličinu svijetlog otvora i prozorske niše tijekom kasnijih obnova crkve. Visina svijetlog otvora tog prozora je 101 cm, a širina 27 cm. Visina njegove prozorske niše je 127 cm, a širina 42 cm. Prozor je zaključen polukružnim nadvojem koji je klesan od jednog komada, što je jedno od obilježja romaničkih prozora u 13. stoljeću. Na bočnim stranama prozor ima profilaciju za ostakljenje. Prozorska niša određena je omjerom 1:3, odnosno s kvadrangulacijom s 3 kvadrata. Sama veličina prozora ukazuje na tip prozora koji nije određen karakterističnim romaničkim omjerom 1:2 (kao što su prozor na južnom zidu broda crkve BDM u Bapskoj, prozor polukružne apside crkve sv. Martina u Lovčiću), već omjerom 1:3 koji je posebno u primjeni na crkvama prijelaznog stila. U odnosu na prozor na jugoistočnoj strani, koji nije pretrpio nikakve intervencije u kasnijim obnovama, prozor u središnjoj osi apside djelomično je preoblikovan u svome gornjem dijelu. Prilikom pregradnje apside izvorni lučni nadvoj zamijenjen je segmentnim nadvojem (sl. 23, 24).

Jedno od obilježja unutrašnjeg prostora apside templarske crkve sv. Martina u Martinu jesu dvije trolisno završene zidne niše na jugoistočnoj strani apside. Jugoistočna zidna niša predstavlja sakrarij. Zidna niša ima u podnožju kružno udubljenje s otvorom za ispuštanje vode u jezgru zida. Istočna zidna niša nema otvor za izljev vode i vjerojatno je riječ o svetohraništu. Visina zidnih niša je 97 cm, širina 48 cm, a dubina 37 cm. Veličina zidnih niša određena je omjerom 1:2 (širina : visina). Slične dvije zidne niše, ali bogatijeg oblikovanja, posjeduje ranogotička templarska crkva BDM u Gori, iz druge četvrtine 13. stoljeća.³² U odnosu na rustikalne zidne niše martinske crkve, trolisno završene zidne niše templarske crkve u Gori uokviruje profilacija u obliku torusa koja je obilježje prijelaznog stila iz romanike u gotiku oko 1200. godine i u 13. stoljeću.³³ Zidne niše iz ranogotičke templarske crkve u Gori većih su dimenzija – visoke su 150 cm, široke 94 cm i duboke 60 cm (sl. 25, 26).

26 Gora, templarska ranogotička crkva BDM, sakrarij na južnom zidu svetišta (foto: R. Ivanušec, 2015.)

Gora, early Gothic Templar church of St Mary, sacarium on the southern presbytery wall (photo: R. Ivanušec, 2015)

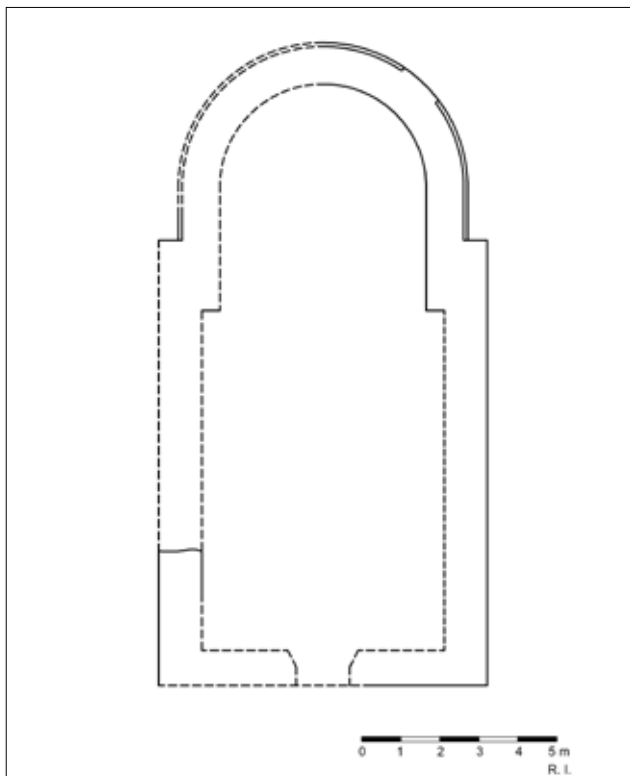
27 Martin, crkva sv. Martina – tlocrt u visini kora (crtež: D. Zahirović, 2010.)

Martin, church of St Martin – choir level floor plan (drawing: D. Zahirović, 2010)

31 IVANUŠEC, RATKO, 2010., 70.

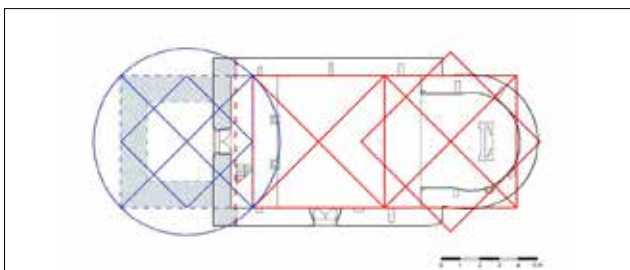
32 MILETIĆ, DRAGO; VALJATO-FABRIS, MARIJA, 1996/97., 139; MILETIĆ, DRAGO; VALJATO-FABRIS, MARIJA 2014., 57-59.

33 HORVAT, ANĐELA, 1986., 152.

28 Drežnik kod Rešetara, crkva sv. Grgura dr. pol. 13. st., romaničko-ranogotička crkva s izduljenim polukružnim svetištem u Slavoniji (crtež: R. Ivanušec)

Drežnik near Rešetari, church of St Gregory, second half of the 13th century, Romanesque – early Gothic church with elongated semi-circular presbytery in Slavonia (drawing: R. Ivanušec)

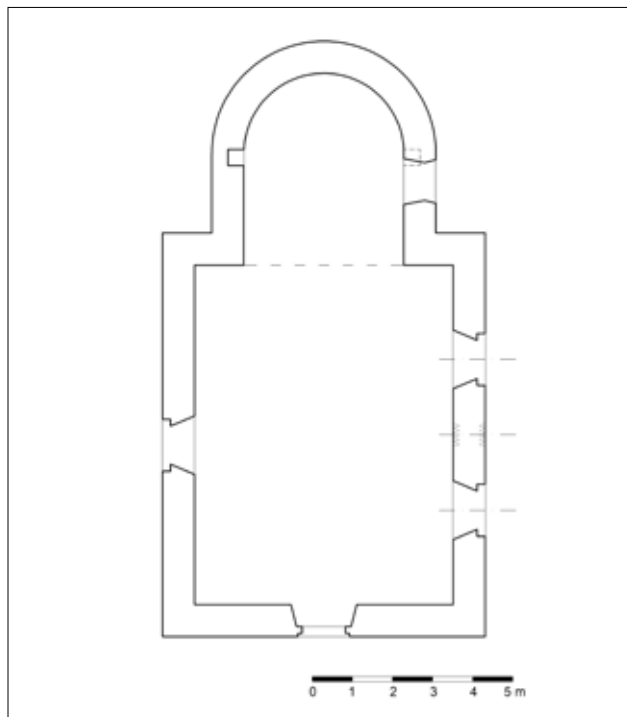
30 Grafička analiza – pokušaj kvadrangulacije tlocrta crkve sv. Martina nakon pretpostavljene zapadne dogradnje zvonika (analiza i crtež: R. Ivanušec, 2021.)

Graphic analysis – attempt of quadrangulation of the floor plan of the church of St Martin after the assumed addition of the western bell tower (analysis and drawing: R. Ivanušec, 2021)

ZAKLJUČAK

Crkvu sv. Martina u Martinu izgradili su templari u prvoj polovini 13. stoljeća, ubrzo nakon što im je 1230. godine ban Jula darovao posjed Našice.³⁴ Prema Lelji Dobronić, lokacija s templarskom crkvom sv. Martina bila je vjerojatno sjedište templarskoga našičkog preceptorata. Templarski kompleks sadržavao je pored crkve i njihovu „kuću“, odnosno *domus*, kao i druge gospodarske zgrade, kao što su konjušnice i ostali pomoćni objekti. Ta cjelina bila je okružena obrambenim jarkom i vjerojatno palisadama. Danas

34 DOBRONIĆ, LELJA, 1984., 118-120.

29 Ratkovic, crkva sv. Mihovila, kraj 13. i poč.14. st., romaničko – ranogotička crkva s izduljenim polukružnim svetištem u Slavoniji (crtež: Z. Horvat, preuzeto iz HORVAT, ZORISLAV; MIRNIK, IVAN, 1977., 150.)

Ratkovic, church of St Michael, late 13th and early 14th ct., Romanesque – early Gothic church with elongated semi-circular presbytery in Slavonia (drawing: Z. Horvat, source: HORVAT, ZORISLAV; MIRNIK, IVAN, 1977, 150)

nije preostalo tragova od tih građevina, osim neravnina na tlu kvadratičnog platoa. Na jugoistočnoj strani tog platoa na tlu se i danas nazire poveće ulegnuće veličine 10–12 m, što može ukazivati na smještaj neke građevine. Crkva je građena na geostrateškom položaju, u blizini srednjovjekovnih prometnih pravaca s kojih se mogla vršiti zaštita ljudi, kao i kontrola trgovine, i to iz pravca sjevera i sjeveroistoka prema zapadu te dalje prema jugu i Požeškoj kotlini. Na to ukazuju mnogobrojni arheološki lokaliteti na širem prostoru oko crkve, odnosno nalazi kasnosrednjovjekovne keramike. U tlocrtnoj tipologiji crkva pripada skupini jednobrodnih romaničkih crkava zaključenih polukružnom apsidom, koje su presvođene, ovisno o duljini apside, polukupolom ili bačvastim svodom. Jedno od glavnih obilježja tlocrta templarske crkve sv. Martina jest njezina izduljena duboka apside duljine 5,05 m, koja prema brodu crkve prelazi neznatno u potkovasti oblik.³⁵ Njezina veličina u unutrašnjosti određena je omjerom 1:1 (sl. 27).

Iz skupine romaničkih i romaničko-ranogotičkih crkava u Slavoniji iz 13. i druge polovine 13. – 14. stoljeća još je nekoliko crkava s dubokim polukružnim apsidama. Arheološkim istraživanjima lokaliteta crkve sv. Grgura u Drežniku nedaleko od Rešetara, koja potječe iz druge polovine 13. stoljeća, otkrivena je duboka polukružna apside vanj-

35 Buduća arheološka istraživanja unutrašnjeg prostora na dijelu spoja broda i apside crkve otkrit će nam koji je razlog takvog oblika apside.

31 Martin, crkva sv. Martina, pogled s jugoistoka – stanje prije obnove crkve 1977. (foto: R. Bartolović)

Martin, church of St Martin, southeast view – condition before the 1977 church restoration (photo: R. Bartolović)

32 Martin, crkva sv. Martina, pogled sa sjevera (foto: R. Ivanušec, 2010.)

Martin, church of St Martin, north view (photo: R. Ivanušec, 2010)

33 Martin, crkva sv. Martina, pogled s jugoistoka – postojeće stanje (foto: R. Ivanušec, 2021.)

Martin, church of St Martin, southeast view – present condition (photo: R. Ivanušec, 2021)

ske duljine 5 m, iste duljine kao i apsida crkve sv. Martina u Martinu.³⁶ Nešto kraću polukružnu, duljine 4,15 m, ima danas pravoslavna crkva Bogorodice u Koprivni južno od Osijeka, nekada ivanovačka crkva.³⁷ Izduljenu polukružnu apsidu posjeduje romaničko-ranogotička crkva sv. Mihovila u Ratkoviću.³⁸ Duboka ovalna apsida te crkve nešto je plića od pola kružnice i duljine je 4,79 m. Apsida je kvalitetno presvođena bačvastim svodom i polukupolom od kamena (sl. 28, 29).

Analiza tipoloških i strukturnih odrednica ukazuje na pregradnju, odnosno graditeljsku slojevitost manje templarske romaničke crkve. Prve dvije graditeljske etape odnose se na srednjovjekovno razdoblje kada su crkvu posjedovali viteški redovi templari i ivanovci. Izvorno manja jednobrodna romanička templarska crkva sv. Martina iz prve polovine 13. stoljeća vjerojatno je već pregrađena u drugoj polovini 13. stoljeća, možda nakon provale Mongola ili nešto kasnije krajem 13. i početkom 14. stoljeća. Nakon te pregradnje na zapadnoj strani crkvi je prigrađen

zvonik, odnosno toranj koji se spominje 1660. godine u kanonskoj vizitaciji o. Petra Nikolića. Masivan zvonik bio je svođen u prizemlju i mogao je imati visinu od dvije ili tri etaže. Nakon zapadne dogradnje broda crkve, tlocrt pregrađene romaničke crkve bio je tada određen u omjeru 1:3, odnosno kvadrangulacijom pomoću 3 kvadrata, što je karakteristično za sakralne objekte romaničko-ranogotičke arhitekture iz druge polovine 13. stoljeća te posebno s kraja 13. i početka 14. stoljeća (sl. 30). Istim omjerom 1:3 komponirani su i uski polukružno zaključeni prozori svećišta. Prilikom pregradnje duboka je apsida tada presvođena bačvastim svodom od opeka s dimenzijama opeka karakterističnih za drugu polovinu 13. stoljeća i za kraj 13. i početak 14. stoljeća. Jedno od obilježja ranogotičke pregradnje templarske crkve jest elevacija zidova broda i apside, što u unutrašnjosti već podsjeća na koncepciju gotike.³⁹ Nakon ukinuća templarskoga viteškog reda 1310. godine, templarska crkva, kao i posjed Našice, 1312. godine prelaze u ruke ivanovaca ili hospitalaca viteškog reda sv. Ivana Jeruzalemskog. Crkva je vjerojatno obnovljena i početkom 16. stoljeća, prilikom čega je ugrađen južni boč-

36 IVANUŠEC, RATKO; MIHALJEVIĆ, MARIJA, 2019., MKMRH – AKOSB.

37 DOBRONIĆ, LJELJA, 1984., 124-125; HORVAT, ANĐELA, 1975./76., 14-16.

38 HORVAT, ZORISLAV; MIRNIK, IVAN, 1977., 147.

39 HORVAT, ANĐELA, 1964., 413.

ni portal segmentnog nadvoja. Cjelovita obnova srednjovjekovne templarske crkve izvedena je u 18. stoljeću. Crkva sv. Martina tada je dobila baroknu kompoziciju žbukanog pročelja, s prskanom žbukom i zaglađenim uglovnim lezenama i žbukanim prozorskim okvirima. Prilikom te obnove uklonjen je zvonik na zapadnoj strani broda crkve. Zapadno pročelje je preoblikovano na takav način da je na poziciji nekadašnjega katnog polukružnog ulaznog otvora formiran uži barokno oblikovani prozor, prilikom čega je u ispunu zida ugrađen templarski grb u obliku štita. U baroknoj obnovi pročelja crkve djelomično je pregrađen zapadni romanički portal, od kojega su preostale samo romanička profilacija „Wulst“ koja je okruživala nekadašnju lunetu portala te profilirane baze stupića portala u njegovom podnožju. Na južnom pročelju neznatno su prošireni svijetli otvori romaničkih prozora (sl. 31).

Tijekom 19. stoljeća na arhitektonskom sklopu templarske crkve nije bilo značajnijih promjena, sve do 1977. godine kada je izvedena posljednja u nizu obnova pročelja i unutrašnjosti crkve (sl. 32, 33).

LITERATURA

- BADURINA, ANĐELKO, *Leksikon liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 2006.
- BÖSENDORFER, JOSIP, *Crtice iz slavonske povijesti s osobitim obzirom na prošlost županija: Križevačke, Virovitičke, Požeške, Cisdravske Baranjske, Vukovske i Srijemske te kr. i slob. Grada Osijeka u srednjem vijeku*, Osijek, 1910.
- BUTURAC, JOSIP, *Katolička crkva u Slavoniji za turskog vladanja*, Zagreb, 1970.
- CVEKAN, PAŠKAL, *Franjevci u Abinim Našicama*, Našice, 1981.
- DOBRONIĆ, LJELJA, *Posjedi i sjedišta templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj*, knj. 11, JAZU, Razred za likovne umjetnosti, Zagreb, 1984.
- DOBRONIĆ, LJELJA, *Templari i ivanovci u Hrvatskoj*, Zagreb, 2002.
- GOSS, VLADIMIR PETER, *Registar položaja i spomenika ranije srednjovjekovne umjetnosti u međuriječju Save i Drave*, Zagreb, 2012.
- HORVAT, ANĐELA, Martin, *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, sv. 3, Zagreb, 1964., 413.
- HORVAT, ANĐELA, Novi prilozi romanici srednjovjekovne Slavonije, *Peristil* 18-19, Zagreb, 1975./76., 11-21.
- HORVAT, ANĐELA, Prilog tipološkoj klasifikaciji romaničkih crkava kontinentalne Hrvatske, *Bulletin Razreda za likovne umjetnosti JAZU* 1, 55-56, Zagreb, 1984/85., 59-87.
- HORVAT, ANĐELA, Prilog problematici romanike na Baniji i Kordunu, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva* 10, Zagreb, 1986., 151-159.
- HORVAT, ZORISLAV, Opeka u arhitekturi srednjeg vijeka kontinentalne Hrvatske, *Arhitektura* 113/114, Zagreb, 1972., 11-16.
- HORVAT, ZORISLAV; MIRNIK, IVAN, Graditeljstvo srednjeg vijeka u Požeškoj kotlini, *Požega 1227 - 1977*, Slavonska Požega, 1977., 121-157.
- HORVAT, ZORISLAV, O nekim osobinama gotičkih nadgrobnih ploča s grbovima u kontinentalnom dijelu SR Hrvatske, *Bulletin Razreda za likovne umjetnosti JAZU*, br. 1 (59), Zagreb, 1988., 41-68.
- HORVAT, ZORISLAV, *Strukture gotičke arhitekture*, Zagreb, 1989.
- HORVAT, ZORISLAV, *Srednjovjekovne katedralne crkve Kravsko-modruške biskupije*, Zagreb, 2003.
- IVANUŠEC, RATKO, Konzervatorsko istraživanje i obnova crkve sv. Luke u Srednjem Lipovcu, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 33/34, Zagreb, 2009. - 2010., 131 - 146.
- IVANUŠEC, RATKO, *Franjevačka crkva sv. Antuna Padovanskog sa samostanom Našicama - konzervatorsko istraživanje i obnova*, Našice, 2010.
- IVANUŠEC, RATKO; HORVAT, ZORISLAV, *Srednjovjekovna fortifikacijska arhitektura - strukturne odrednice (materijal: kamen i opeke)*, katalog izložbe, 2016.
- MILETIĆ, DRAGO; VALJATO-FABRIS, MARIJA, Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Gori, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 22/23, Zagreb, 1996./97., 127-151.
- MILETIĆ, DRAGO; VALJATO-FABRIS, MARIJA, Rekonstrukcija templarskog sloja župne crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Gori, *Portal - Godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 5, 2014., 49-70.
- MINICHREITER, KORNELIJA; MARKOVIĆ, ZORKO, Arheološko rekonosciranje obilaznice Našice, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, god. XXXVI, br.1, Zagreb, 2004., 51-60.
- Minichreiter, K. i Marković, Z. (2004.): Arheološko rekonosciranje obilaznice Našice, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, god. XXXVI, br. 1, Zagreb, str. 51-53.
- PAPIĆ, IVA, *Srednjovjekovna sakralna arhitektura istočne Slavonije, Baranje i Srijema te njezine preobrazbe u vremenu osmanske vlasti*, doktorski rad, 2019., 167-183; 339-342.
- TKALČEC, TATJANA, Rekonosciranje srednjovjekovnih gradišta na području bilogorskog kraja i Zapadne Slavonije 2011. godine, *Annales Instituti Archaeologici* (VIII/I), Zagreb, 2012., 115-128.
- ZADNIKAR, MARIJAN, *Romanika v Sloveniji - tipologija i morfologija sakralne arhitekture*, Ljubljana, 1982.

DOKUMENTACIJSKI IZVORI

- MKMRH – AKOS – Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Arhiv Konzervatorskog odjela Osijek, Odjel dokumentacije
 Dosje kulturnog dobra br. 59
 MINICHREITER, KORNELIJA, Izvještaj sa službenog putovanja u Našice – sv. Martin, od 27. 04. 1972. Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture Osijek, Odjel dokumentacije MKMRH – AKOS, 1972.
 MKMRH – AKOSB – Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Arhiv Konzervatorskog odjela Slavonski Brod, Odjel dokumentacije
 IVANUŠEC, RATKO; MIHALJEVIĆ, MARIJA, Probna arheološka istraživanja na lokalitetu Lipanovac – Pustošine (Grgurevo) – Crkva sv. Grgura, Slavonski Brod, 2019.
 IVANUŠEC, RATKO, SELETKOVIĆ, PETAR, Konzervatorska podloga za registraciju lokaliteta crkve sv. Stjepana u Opatovcu, 2020., Slavonski Brod
 MKMRH – Arhiv
 SZABO, ĐURO, Putne bilješke, Zagreb, od 16. IV. 1914., 1914.

IZVORI

- ENGEL, PÁL, Magyarország a középkorivégén, PC CD-ROM, Budimpešta, 2002.
 FÉJER, GEORGIUS, *Codex diplomaticus Hungarie ecclesiasticus ac civilis*, sv. 11, vol. IX/1: dok. 285, dok. 230, Budim: Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829. – 1844.
 FERMENDŽIN, EUSEBIUS, *Acta Bosnae potissimum Ecclesiastica cum insertis editorum documentorum, regestis ab anno 925 usque ad annum 1752.*, Zagreb, 1892.
 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, [dalje: MNL OL DF], Mohács Előtti Gyűjtemény, szekcija Diplomatikai Fénykép gyűjtemény, <https://archives.hungaricana.hu/hu/en/charters/view/237497/?pg=0&bbox=-674%2C-2871%2C4444%2C-9> (16. 3. 2021.)
 NAGY, IMRE, Anjoukori okmánytár. *Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis*, sv. 7, Budimpešta: Magyar Tudományos Akadémia, dok. 339, 1878. – 1920.
 SMIČIKLAS, TADIJA, *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije / Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatie et Slavoniae*, CD VIII, JAZU, sv. 18., dok. 221, 1904. – 1990.
 WENZEL, GUSZTÁV, *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus, Árpá-kori újokmánytár*, sv. 1., dok. 165, Pešta: Magyar Tudományos Akadémia, 1860.

Summary**CHURCH OF ST MARTIN IN MARTIN NEAR NAŠICE**

The paper presents new insights into the architectural stratification of the complex of the Templar Church of St Martin in Martin near Našice, based on the analysis of the floor plan, wall structure and architectural elements. The small Romanesque Templar church was built in the first half of the 13th century and probably rebuilt in the second half of the 13th or later, in late 13th or early 14th century. This reconstruction included the addition of a bell tower, mentioned in

1660, constructed on the west side of the small Romanesque single-nave church. The bell tower was removed during an 18th-century restoration, which gave the façade of the Templar church its present Baroque arrangement. The last comprehensive restoration of the church was conducted in 1977, when a shield-shaped Templar coat of arms was found on its west façade.

